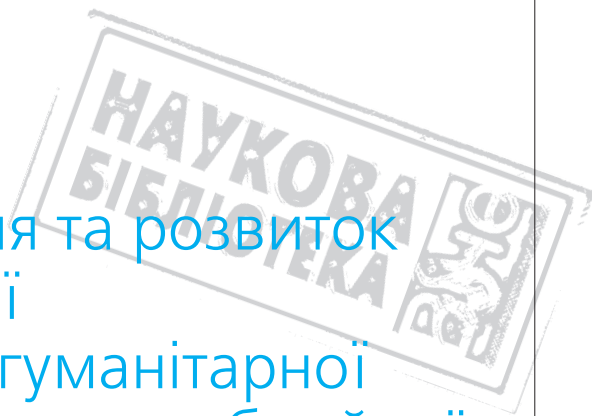

Сергій СТАСЮК,
помічник судді Верховного Суду
України

Зародження та розвиток української військово-гуманітарної традиції ведення збройної боротьби

Суспільно-історичний досвід становлення гуманітарної традиції ведення збройної боротьби та його практичного застосування на тлі бойових дій у конфліктах від сивої давнини до сучасності свідчать і про досягнуті вершини гуманізму, і про нерозв'язані проблеми кодифікації норм права, їхньої імплементації до загальнонаціонального й військово-правового законодавчого поля, застосування в діяльності військових керівників. Питання реальної імплементації гуманітарного права врешті-решт замикаються на рівні суб'єктів збройної боротьби – виконавців волі та закону держави.

29

Саме тому в Женевських конвенціях та протоколах велику увагу приділено особі командира (ст. 87 Протоколу 1), юридичному раднику в збройних силах (ст. 82 I Д.П.), спеціально підготовленому персоналу (ст. 61 Д.П.) в реалізації імперативних норм міжнародного гуманітарного права. «Навіть найпереконливіші рішення не можуть бути досягнуті лише зусиллями спеціалістів права», – справедливо зазначає Ф. Дітер, член ради директорів Міжнародного товариства військового права та права війни, що в Брюсселі [1, с. 52]. Вони органічно пов'язані з рівнем знань та правової культури військових керівників. Однак зазначена проблема не знайшла адекватного висвітлення ані в чинному законодавстві, ані в засобах масової інформації, ані в науково-практичній діяльності. Нині в Україні точаться суперечки на рівні абстрактного теоретизування щодо питань права війни безвідносно до головної вимоги, визначеної правом Женев та Гааги – практичного втілення формалізованих норм до національного законодавчого поля, поширення знань про них шляхом запровадження спеціальної навчальної дисципліни до програм вищих навчальних закладів, передусім юридичних, міжнародних відносин, журналістики, медичних та військових. [2, с. 5]. Саме такий стан справ обумовив постановку та потребу розв'язання проблеми формування внутрішньоправового поля регулювання сучасних збройних конфліктів. У цьому контексті наше завдання полягає у висвітленні процесу зародження та розвитку української військово-гуманітарної традиції ведення збройної боротьби.

Досліджуючи історію військово-гуманітарних традицій, науковці зазначають, що норми та принципи, які регулюють поведінку сторін, що воюють, виникли в сиву давнину і, зазнавши в процесі розвитку різноманітних змін від звичаєвого права до формалізації у різних міжнародних угодах, увійшли до сучасного міжнародного гуманітарного права. У працях В. Калугіна, Ж. Пікте, Ю. Баскіна, Д. Фельдмана, С. Добрянського, М. Буро-

менського, Д. Гудняка та ін. висвітлюється внесок багатьох країн, народів та народностей у розвиток гуманітарних традицій на різних етапах історії людства [3]. Проте питання внеску українців до цього процесу сьогодні не досить висвітлено.

Українська військово-гуманітарна традиція ведення збройної боротьби зароджувалася в межах культури Київської Русі. Перші відомості щодо правил і традицій ведення війни в тогочасному суспільстві знайшли відображення в «Руській правді», інших нормативно-правових документах Київської Русі, у літописних пам'ятках IX ст., згідно з якими перед сучасниками постає багатобарвність спектра звичаїв та традицій ведення збройних змагань українським народом на стадії становлення цивілізації. Збройна боротьба була звичною формою життєдіяльності наших пращурів упродовж віків. Степові племена на початку Нової ери репрезентували собою слабпов'язаний союз споріднених, але часто ворогуючих племен, потреби яких переважно задовольняла війна. За таких обставин великої ваги набувають поняття «честь», «слава», «милість до переможених» як найвища ціннісна характеристика людини. На понятті «честь» ґрунтується ідеальний образ князя, княжого дружинника в межах дружинної моралі, яку оспівано у «Повчанні» Володимира Мономаха, «Слові про Ігорів похід» та низці інших творів тієї славетної доби.

У підґрунтя дружинної етики покладено кодекс честі, який стверджує усвідомлення особистої гідності через неухильне слідування ідеалу поведінки, що прийнята як норма у цьому соціумі. Йдеться про самоствердження особистості, яка вивищується над недосконалістю навколишнього світу. Моральною, насамперед, вважається поведінка, яка відповідає вимогам, що висувуються перед хоробрим витязем, як зразок мужності та відваги. Невипадково чи не найзначнішою рисою, що вирізняє з-поміж інших головні персонажі «Слова про Ігорів похід» князів Ігоря та Всеволода, вважається «буйство».

Ця характеристика позначає не просто хоробрість, сміливість та відвагу. «Буйство» включає й такі ознаки, як шаленість, відвагу до нестями, милість до переможених ворогів, дотримання лицарських правил поведінки у бойовищах. Саме таким «нестямно хоробрим», відважним до самозабуття зображується у «Слові» Буй-Тур Всеволод під час битви з ворогами.

Для характеристики зазначеної моральної позиції надзвичайно важливим є піднесення до вищого статусу тих типів діяльності, які створювали найбільші можливості для прояву позитивних рис героя. У давньоруській писемності це знаходить свій вираз в оспівуванні «мужеського діла», яким вважалися передусім війна (походи) та мисливство (лови). Поєднання війни та мисливства тут досить показове. Адже ці дві царини людського існування з огляду на бойову, а в цьому разі дружинну мораль, важливі не як остаточний підсумок, а як «діяльність», під час якої гартуються та проявляються риси, необхідні для «мужеського діла» [4, с. 38–39].

На етапі національного становлення у військовій культурі спостерігаються значні зміни: військові заняття стають справою професіоналів, головні зусилля країни спрямовуються на захист кордонів від «варварів», військова сфера починає регулюватися не стародавніми етичними настановами, а законами. Прерогатива встановлення останніх поки що належить харизматичним вождям. Першими кроками вождя, який об'єднував кочові племена, справедливо зазначає О. Прицак, переважно були такі: «він приймав імперський титул кагана... і запроваджував закони, додержуючись традиційного степового етичного і релігійного кодексу» [5]. Це знайшло логічне та історичне продовження у правовій діяльності українських гетьманів.

Таким чином, законодавчий поступ у формуванні правил і традицій війни пробивав собі шлях через безлад неструктурованої військової поведінки, через мішанину неусталених бойових традицій. Київські князі почали відкрито оголошувати початок війни. До історії не тільки вітчизняної, а й світової військово-гуманістичної думки увійшло повідомлення Святослава про початок війни. Війну, зазвичай, оголошували через послів. Але й було так, як значиться у літописах: війну розпочинали, не оголошуючи її завчасно, щоб досягти раптовості, тобто вимоги військової потреби щодо здобуття перемоги в бою брали гору над лицарськими правилами, за якими надавалася ворогові можливість ретельно підготуватися до війни, створити рівні умови.

Як і в загальносвітовій історії, війни на території сучасної України часто-густо велися «нецивілізовано» – нищили не тільки ворогів, але й палили села, забирали усе дієздатне населення разом з дітьми у полон. Так, у поході Данила на белзьку землю «не залишилось жодного села не пограбованого, як це книги говорять притчею: не залишився камінь на камені». Погану славу здобув князь Ізяслав Мстиславич, який обіцянками зберегти життя набрав силу-силенну бранців з галичан, а тоді наказав їх рубати, й лише кращих забрав із собою. Громадська думка засуджувала такі дії, особливо духовенство, яке намагалося стримувати князів від зайвого насильства.

Християнська віра, яку сповідували наші предки, впродовж сотень років відігравала позитивну роль у гуманізації насильницького виру війни. На нашу думку, такий вплив став духовним інваріантом становлення української військово-гуманістичної спадщини. Можливо, завдяки християнському миролюбству у війнах Княжої доби постійно був присутній мотив – не брати на себе ініціативу першого кроку початку збройних змагань. Навіть коли військо було готове й вишикуване до бою, обидві сторони вичікували, хто перший розпочне бойовище.

Запорізьке військо вважало головною метою війн захист віри батьків та християнських цінностей, тому війсь-

кова поведінка зазвичай вибудовувалася саме на цих засадах. Так, у Конституції Пилипа Орлика зазначалося: «Добре відомо усім, що славної пам'яті Гетьман Богдан Хмельницький з Військом Запорозьким не через якусь іншу причину розпочав законну війну проти Польської держави, лише прагнучи належної по праву свободи та захищаючи Православну Віру...» [6, с. 9]. У листах, в універсалах самого Б. Хмельницького вказувалося, що збройна боротьба ведеться «для оборони стародавньої грецької віри» (1648 р.), для «благочестія грекоруської віри нашає» (1653 р.), за «цілість прав грецької віри», її рівність з вірою римською (1649 р.).

Починаючи з XIII ст., в Україні робляться спроби унормувати процес ведення війни, захистити військовиків та мирне населення від проявів необмеженого брутального насильства. Для укладання миру спершу воюючі сторони спілкувалися через послів, для забезпечення їхньої недоторканності давали заручників, а на мирному з'їзді підписували мир. Звертає увагу, що духовенство посилювало значення записаної мирної угоди – урочистою присягою та цілуванням хреста у церкві. Інколи умови угоди записували в особливій грамоті. Тут, на наш погляд, провідну миротворчу роль відіграв не самий факт підписання особливої грамоти як правового документа, а його урочистість та засвідчена християнська миролюбна мораль. Цей статус мирних відносин відповідав ідеї «Божого присуду», яка була поширена в усій Європі з XI століття.

Аналіз військової практики та звичаїв бойової поведінки українських військовиків Княжої доби дав змогу виявити такі особливості, які в подальшому вплинули на стан правосвідомості армії та всього українського суспільства.

По-перше, це наявність постійної боротьби у суспільстві (війна загалом була повсякденним явищем у давній Україні) з підступним ворогом, який, зазвичай, не щадив людей, захоплював у полон численні маси військових та цивільних, не дотримувався мирних угод, вів себе підступно у бою. І. Крип'якевич вказував, що татари «супроти покорених не знали милосердя, рубали навіть людей, що ходили проти них із дарунками, не жаліли й маленьких дітей». Хорватський дослідник Клайк відзначав, що татари зазвичай під час наступу гнали перед собою полонених і вбивали їх, якщо ті беззастережно не йшли у бій [7, с. 44]. Навряд чи сприяв розвиткові гуманітарних засад військової справи той факт, що українці впродовж трьох сотень років добре знали – від татар не можна очікувати милосердя, а тому потрібно битися до останку. Це викликало недовіру до обіцянок щодо припинення бойових дій та підписаних мирних угод супротивника. Українські військовики більше поклалися на сакральну силу урочистої присяги з цілуванням хреста або на силу мирної угоди, укладеної разом із священиком у церквах.

Можна було б очікувати від українського народу та його війська більшої душевної жорстокості за таких умов, але, як свідчить суспільно-історична практика, загальноєвропейські риси ведення збройної боротьби «за правилами» були вкорінені у свідомості українців. До XVI ст. лицарські правила (кодекс честі воїна), агональні правила ведення збройних змагань (герць) на Заході були вже досить чітко кодифіковані, а також детально розроблені та формалізовані у приписах, тоді як в Україні існувала лише усна традиція двобою. Крім того, слід зважити на те, що український народ та його військо були в центрі боротьби між Сходом і Заходом, проти «азійських воріт народів», які мали б не допускати нові варварські орди на знищення культури та європейської цивілізації. Монгольські військові навали відзначалися крайнім антигуманізмом – у застосуванні бойових засобів монголи не визнавали обмежень, засновували ринок рабів,

віддавали поневолені діти у військове навчання для організації власного рабовласницького війська тощо. Водночас взаємовплив військових культур протидіючих етносів, монголів і слов'ян не призвів до надмірної жорстокості в українських військовиків стосовно мирного населення та військовополонених.

По-друге, війни в Україні переважно набували тотального характеру – в них брали участь разом з військом народне ополчення, жінки та діти. З приводу бойової ролі останніх існують легенди, склалася своєрідна військова термінологія, в якій віддзеркалено бойове призначення неповнолітніх військовиків. Такі категорії, як: «молодша дружина», «отроки», «молодь» фіксували життя юнаків при війську, які не тільки готувалися до майбутніх змагань, до несення військової служби, але й мали окремі повсякденні обов'язки: перевозили накази, листи, виконували різні доручення тощо. Як зазначено у галицьких літописах 1245 р., під час безпосередніх бойових дій «військова молодь» опікувалася кінями та зброєю дружинників. За певних обставин отроки брали участь у «легких походах» як справжні воїни, особливо в ситуаціях, де потрібно було проявляти обережність та кмітливість. Проте до повнолітнього віку юнаки не входили до складу військової організації. Такий стан речей зберігся і в подальші століття – проблема використання дітей-комбатантів ніколи не виникала перед українською військовою теорією та практикою. Лише на початку ХХ ст. українські гуманісти почали розробляти проблему «діти-війна».

По-третє, головною формою існування морально-правових настанов для народу та війська за Княжої доби стали молитовні звернення духовних пастирів, зокрема київських митрополитів. Особливе місце у цьому ряді посідає «Молитва до Бога від усієї землі нашої» Іларіона Київського, в якій, по суті, перераховані всі головні проблеми захисту людей від жорстокості військової навали. Митрополит Іларіон, звертаючись до Господа, прохає: «Тож продовж милість Твою над людьми своїми: прогнавши ворогів, утвердь мир, усмири країни, насити голод, нашим князям країнам погрози, бояр умудри, міста розшир... насліддя своє збережи, чоловіків і жінок спаси; тих, хто у рабстві, у неволі, на засланнях, у дорозі, що плавають, що у в'язницях, що в голоді, спразі та наготі, – всіх помилуй, усіх потіш, усіх порадує, творячи їм тілесну та душевну радість» [8, с. 26]. В інших проповідях релігійних діячів України також проводилася ідея морально-правового захисту людської особистості за скрутних умов збройного протистояння, вірності вимогам військової присяги. У подальшому присяга та християнська мораль міцно закріпилися серед звичаїв українського війська, навіть у найсуперечливіші періоди української історії. Аналізуючи матеріали утворення та бойової діяльності у 1943–1945 рр. дивізії «Галичина» у заявленому аспекті «війна-гуманізм», зазначимо урочистість присяги, її християнські мотиви тощо [9, с. 112].

В результаті військової практики Української держави та Війська Запорізького у XV–XVIII ст. ст. утворився новий військово-гуманітарний феномен та правовий порядок. Доба козаччини справила великий вплив на становлення української військово-гуманітарної спадщини. Передусім, потрібно відзначити у запорожців розвинені правові демократичні засади військової діяльності: рада засуджувала найбільш серйозні провини військовиків, укладала угоди з державами, визначала плани військових походів, хоча оголошення війни як особливого стану козацького життя не вважалося особливим правовим актом. По суті, Січ існувала для ведення війни. З самого початку запорізької військової історії козаки мали окремі «права», або «королівські» вольності, які ініціював С. Баторій 1578 р. Організація козацького війська, за задумом С. Баторія, перетворювала нерегулярні розби-

шацькі ватаги на регулярне військо з однаковими одностроями, типовою зброєю, органами керівництва, дисципліною, а головне – із зародком військового права.

Демократичні мотиви пронизували всю систему регуляції збройної боротьби: від демократичного стилю керівництва і звичаєвої поведінки гетьманів козацької України до моральних настанов та особливих чеснот козаків, як-от визволення з полону бойових товаришів, цивільних бранців, нарешті, до чітких положень відомої в Європі Конституції Пилипа Орлика. У ній, зокрема, зазначалося: «Якщо у незалежних державах дотримуються похвального і корисного для публічної рівноваги порядку, а саме – і під час війни, і в умовах миру збирати приватні і публічні ради... то чому б вільній нації не дотримуватися такого ж прекрасного порядку?» [10, с. 194].

Крім зазначеного, Військо Запорізьке мало особливі морально-бойові гуманістичні чесноти, які в подальшому трансформувалися в окремі норми права війни. Серед них особливо виділяються вірність підписаним угодам та домовленостям, турбота про дотримання миру, вшанування бойових товаришів, боротьба за їхнє визволення з полону, а також виведення з далекого чужинного полону цивільних бранців. Милосердне ставлення до бранців, військовополонених назавжди закарбувалось у свідомості українського народу як характерна риса військової практики, а тому ніколи українським військовикам не закидали щодо негуманного ставлення до військовополонених. У Конституції 1710 р. Пилипа Орлика проблема остаточного звільнення бранців з полону та їхнього повернення додому поставлена спеціально, як прохання-вимога до монархів Швеції та Росії. У другому розділі конституції йдеться про те, що «...угодами, які будуть укладені, було передбачено як повернення після закінчення війни наших полонених, що перебувають у Московському Царстві, так і справедливе відшкодування усіх збитків, заподіяних Україні збройною силою. Крім того, спеціально належить... просити і турбуватися перед Священною Королівською Величністю, аби взяті наші полонені, які є в Королівстві його Величності, були звільнені і вільно повернулись на свою батьківщину».

Як свідчать історичні факти, козацька держава намагалася будувати власне правове поле, жити та воювати за його приписами. Цей аспект життя козаків викликав неабияке невдоволення польських королів, про що спеціально відзначалося у конституціях. Так, у конституції Вального Сейму, ухваленій 26 лютого 1609 р. у Варшаві, вказувалося на прикметну обставину, що козаки мають «різні форми власного правосуддя». Майже в усіх документах Б. Хмельницького, універсалах та листах до російської, польської і татарської сторін, світських та духовних осіб, проектах договору постійно присутня вимога щодо «вольностей і законних прав». Власне військово правосуддя запорожців відрізнялося суворістю стосовно порушників військової присяги та прийнятих норм, незважаючи на чин та бойові відзнаки.

Особливий морально-правовий захист у запорожців мали мирні угоди та вірність заприсяженому миру. У листі Степана Трошинського, якого було відправлено на Січ для з'ясування ставлення запорожців до конфлікту між Січчю та Кримським ханством, зроблено важливе спостереження: запорожці, до яких постійно звертається Москва з вимогами «розмиру з невірними й війни проти них», утримують з татарами мир і разом з тим «...не хочуть давати свого слова і присягати у тому, у чому вони присягали» [11, с. 117]. В іншому листі – кошового отамана Йосипа Кириленка до гетьмана Івана Скоропадського гостро засуджується «зрада, віроломство і кривоприсяжство» [11, с. 268]. У більшості проаналізованих документів вірність «заприсяженому миру» згідно з міждержавними угодами є характерною рисою військово-політичної практики.

Засновник –
Верховна Рада УкраїниГоловний редактор
Світлана ПИСАРЕНКО

Редакційна колегія:

Віктор КОРНІЮК, Лариса СЕВЕРЕНЧУК,
Юрій АРТЕМЕНКО, Олександр БАНДУРКА,
Іван БОКИЙ, Степан ГАВРИШ, Віктор ГРАБ,
Юлій ЮФФЕ, Віктор КИРИЛЛОВ,
Олександр КОПИЛЕНКО, Анатолій МАТВІЄНКО,
Павло МАТВІЄНКО, Анатолій МАЦЮК,
Микола МЕЛЬНИК, Борис ОЛІНИК,
Сергій ПРАВДЕНКО, Анатолій СЕЛІВАНОВ,
Лесь (Леонід) ТАНОК, Віктор ТАРАН (Терен)

Головний редактор

Світлана ПИСАРЕНКО – 235-81-55**Приймальня** – 235-79-58Заступник головного редактора – завідувач
відділу з висвітлення питань місцевого
самоврядування та регіональної політики
Віктор КОРНІЮК – 272-46-30

Відповідальний секретар

Лариса СЕВЕРЕНЧУК – 235-79-53Головний бухгалтер **Ірина КИСІЛЬ** – 235-79-58

Відділ з висвітлення питань

парламентської діяльності:

Микола БіЛОКОПИТОВ – 234-67-78,**Олексій СИЩУК** – 235-79-55,**Юлія ЦИРФА** – 234-67-78

Відділ соціально-економічної політики

та правового забезпечення:

Юрій ПОТАШНИЙ – 235-81-56,**Світлана ФІЛОНЕНКО** – 234-67-78

Відділ гуманітарної політики:

Завідувач **Ольга КЛЕЙМЕНОВА** – 235-79-55,**Лучія ПУЗИКОВА, Лариса МАРЧУК,****Євген ТИЩУК**Літературні редактори: **Олена ЧОПОВСЬКА,****Валентина НЕСЛУЖЕНКО** – 235-79-60,**Наталка СЕМІВОЛОС** – 235-79-53

Реклама та передплата:

Віра ПРАВИНА – 272-46-23Дизайн – **Ольга ПРОКОПЧУК** – 235-81-56Верстка – **Наталія КОВАЛЕНКО** – 235-81-56,**Наталія РЕПЕЦЬКА** – 235-79-60

Підтримка сайта –

Євген СИНЕЛЬНИКОВ – 235-79-60,**Олексій ЛОЗИНСЬКИЙ, Діана ТОКОВЕНКО****04053, Київ-53,****пров. Несторівський, 4****E-mail: mail@viche.info****E-mail: viche@rada.gov.ua****www.viche.info**

Підготовку та випуск у світ журналу «Віче»

за дорученням засновника здійснює редакція.

© Віче, 2010.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого

засобу масової інформації КВ № 570

від 05.04.1994.

Редакція не завжди поділяє позицію авторів.

І залишає за собою право на редагування,

опублікування наданих авторами творів та сплату

авторського гонорару. Рукописи не рецензуються

і не повертаються.

При передруку посилання на «Віче» обов'язкове.

Відповідальність за зміст і достовірність

рекламних оголошень несуть рекламодавці.

R – матеріали, які друкуються на правах реклами

Підписано до друку 15.11.2010.

Формат 60x84/8.

Папір офсетний.

Друк офсетний.

Ум.-друк. арк. 2,3.

Зам. № . Тираж 3150 прим.

Ціна договірна.

Набрано і зверстано на комп'ютерному

комплексі редакції журналу «Віче».

Надруковано з готового оригінал-макета

у ТОВ «Видавничо-поліграфічний центр

«ЛІТОПИС-ХХ», 03151, Київ-151,

Повітрофлотський проспект, 56.

Свідоцтво державного реєстру видавців

ДК № 1147 від 11.12.2002.

Журнал «Віче» читають у Верховній Раді та її комітетах, адміністрації Президента України, Кабінеті Міністрів України, Держкомтелерадіо. Він також надходить до бібліотек Конгресу США та Ради Європи, до Книжкової палати України, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської, Державної науково-технічної, Державної бібліотеки для юнацтва, Державної науково-педагогічної, Центральної імені М. Островського.

Передплатний індекс – 74254.

Оскільки козацьке військо жило переважно за рахунок військової здобичі, то захоплення багатого ясиру, пограбування та розорення міст і сіл були буденним явищем. Особливо «відзначалися» морські походи, які мали по-справжньому розбишацький характер – козаки нарівні з морськими розбійниками нищили заможні міста та замки, забирали з собою усі коштовні речі, які тільки можна було вивезти на «чайках». Це були елементи самостійності козацького війська, до якого додавалися права не платити жодних податків, безкоштовне утримання під час військових походів, найматися на службу до іноземних правителів. Під кутом зору гуманності така поведінка не може вважатися бездоганною, але вона становила матеріальний аспект війн.

Врешті-решт, потрібно відзначити розвинену військово-дипломатичну практику Запорізької Січі шляхом розробки та підписання дво- і багатосторонніх угод. У десятках підписаних документів постійно зустрічаються гуманітарні вимоги: боронити віру та православну церкву, надати свободу полоненим і бранцям, «встановити природне право та рівність», турботу про те, щоб не були порушені права тих, чиї заслуги перед батьківщиною менші (порівняно з Військом Запорізьким), «а саме – ченців, священників, бездітних удів, виборних і рядових козаків, двірних слуг і приватних осіб».

Поряд із позитивними рисами бойової вдачі та зародками військового права були й негативні моменти в діяльності козаків. По-перше, це недостатній рівень військової дисципліни, який не давав змоги керівництву простежити за дотриманням міжнародних угод, традиційних та встановлених правил війни. По-друге, у соціокультурному аспекті загально визнано негативне ставлення запорожців до окремих релігійних та національних груп, які зазнавали утисків з їхнього боку, як поневолювачі української землі. ані правові принципи.

Таким чином, зародження та становлення української військово-гуманітарної традиції пройшло складний та неоднозначний шлях безкінечних війн та багатовікової боротьби за незалежність і звільнення від чужоземних зайд, які напирали і з Заходу, і зі Сходу. Як свідчить суспільно-історична практика, участь українських військовиків у будь-якій збройній боротьбі відбувалася на гуманістичних засадах, на підставі гуманного поводження з цивільним населенням та військовополоненими.

Українська військово-гуманітарна спадщина стала демократичним, «європейським» підґрунтям української правничої філософії. Водночас військова практика збройних формувань нашої країни упродовж сотень років та гуманістична бойова мораль українських військовиків сприяють процесу імплементації норм міжнародного права Женеви і Гааги до національного правового поля, створюють позитивний імідж українських військовиків у складі миротворчих сил, до яких висуваються особливо високі вимоги під кутом зору суворого дотримання міжнародного права у збройних конфліктах.

Джерела

1. Флек Д. Выполнение положений международного гуманитарного права: проблемы и перспективы // Сборник статей и документов. – М., 1991. – С. 38–57.
2. Міжнародне гуманітарне право: Навчальний посібник / Під загальною ред. В. П. Базова. – К.: Варта, 2000. – С. 32–33.
3. Калугин В. Ю. Курс международного гуманитарного права / В. Ю. Калугин. – Минск: Тесей, 2006. – 496 с.
4. Горський В. С. Історія української філософії: Курс лекцій. – К.: Наукова думка, 1996. – 286 с.
5. Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). – К.: АТ «Обереги», 1997. – Т. 1. – 1080 с. – Бібліогр.: с. 874–998. – (Київська б-ка давнього укр. письменства. Студії; т. 2). – Парал. тит. арк. англ.
6. Мельник Л. Г. Конституція 1710 року Пилипа Орлика // Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки. – Вип. 2. – К., 1991. – С. 9.
7. Потомки Чингисхана // Тюркский мир. – 1998. – № 2. – С. 44.
8. Документи Богдана Хмельницького // Упор. І. Крип'якевич та І. Бутич. – К., 1961. – С. 72.
9. Гунчак Т. У мундирах ворога. – К.: Час України, 1993. – 162 с.
10. Мельник Л. Г. Конституція 1710 року Пилипа Орлика // Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки. – Вип. 2. – К., 1991. – С. 194.
11. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: у 3-х т. / Редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1990–1991. – Т. 1. – 592 с. – Бібліогр.: С. 525–537. – (Пам'ятки іст. думки України). – Текст укр. та рос. мовами.